

**Beynəlxalq hüququn əsas və ümumtanınmış prinsipləri bu istiqamətdə başlanğıc rolunu oynayır. Beynəlxalq hüququn əsas və ümumtanınmış prinsiplərinin rolu onun bütün beynəlxalq normayaradıcılıq prosesinin əsasında dayanmasıdır. Başqa sözlə desək, beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsipləri beynəlxalq hüquq qaydasının əsasında dayanır və beynəlxalq qanunçuluğun mühüm meyarıdır. Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri "jus cogens" xarakterli olmaqla, başqa hüquqi qaydaların yaradılması üçün hüquqi bazanı təşkil edir. Beynəlxalq hüququn prinsipləri universal xarakterli normalardır, onlar heç bir istisna olmadan, bütün dövlətlərarası münasibətlərə şamil edirlər, beynəlxalq hüquq qaydasının əsasını təşkil edirlər və dövlətlərarası münasibətlərin inkişafı üçün mühüm siyasi-hüquqi əsasdırlar.**

Prinsiplər üçün xarakterik cəhət onların qarşılıqlı bağlılığındadır. İ.İ.Lukaşuk göstərir ki, məhz qarşılıqlı əlaqədə onlar öz funksiyalarını yerinə yetirə bilirlər. Eyni zamanda, 1970-ci il tarixli BMT Nizamnaməsinə əsasən, dövlətlər arasında dostluq münasibətlərinə və əməkdaşlığa dair beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında Bəyannamədə göstərilir ki, beynəlxalq hüququn prinsiplərinin tövsifi və tətbiqi zamanı onlar qarşılıqlı əlaqədə olur və hər bir prinsipin başqa prinsiplərlə kontekstdə nəzərdən keçirilməsi zəruridir.

Müasir beynəlxalq hüququn prinsipləri yuxarıda qeyd edilən 1970-ci il Bəyannaməsində və ATƏM-in (ATƏT) 1975-ci il Helsinki Yekun Aktında göstərilmişdir. 1970-ci il Bəyannaməsində beynəlxalq hüququn 7 mühüm prinsipi əks olunmuşdur: güc tətbiq etdirmək və ya güc tətbiq etməklə hədələnmək prinsipi; beynəlxalq mübahisələrin dinc yolla həll edilməsi prinsipi; dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipi; dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq prinsipi; dövlətlərin əməkdaşlığı prinsipi; xalqların və millətlərin hüquq bərabərliyi və öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipi; beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipi. 1975-ci il Helsinki Yekun Aktında isə beynəlxalq hüququn

sipi şəkildə BMT Nizamnaməsinə təsbit edilmişdir. Nizamnamənin 1-ci maddəsində təşkilatın məqsədlərindən biri kimi heç bir fərq qoyulmadan insan hüquq və əsas azadlıqlarına hörmətin inkişafı və onların təşviqi məqsədilə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi göstərilmişdir. Nizamnamənin 55-ci maddəsi də insan hüquqlarına hörmət prinsipinin digər aspektlərini müəyyən edir. Həmin maddədə göstərilir ki, millətlər arasında xalqların hüquq bərabərliyi və öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinə hörmət əsasında sülh və dostluq münasibətləri üçün zəruri olan sabitlik, əmin-amanlıq şəraitini yaratmaq məqsədilə -BMT aşağıdakılara dəstək verir: həyat şəraitinin yüksəldilməsinə, əhalinin tam məşğulluğuna, iqtisadi və tərəqqinin inkişaf etdirilməsinə; iqtisadi, sosial, səhiyyə və müvafiq sahələrdə beynəlxalq problemlərin həllinə, mədəniyyət və təhsil sahələrində beynəlxalq əməkdaşlığa; irqinə, cinsinə, dilinə ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsi və riayət olunmasına.

1948-ci il Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində mülki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar təsbit edilmiş və 29-cu maddə hər bir kəsin cəmiyyət qarşısında öh-

azadlıqlarının müdafiəsi haqqında 1950-ci il Avropa Konvensiyasının 1-ci maddəsi də analoji müddəanı təsbit edir. 1969-cu il insan hüquqları haqqında Amerikaarası Konvensiyasının I fəslə isə, bütövlükdə, dövlətlərin hüquqlara hörmət etmək öhdəliyini müəyyən edir. Burada dövlətlərin hüquq və azadlıqlara hörmət etmək vəzifəsi, hər hansı bir xüsusiyyətinə görə heç bir fərq qoyulmadan öz yurisdiksiyası çərçivəsində olan şəxslərin azad və tam şəkildə həmin imkanlardan istifadəsini təmin etmək öhdəliyi də, xüsusilə diqqət cəlb edir. İnsan və xalqlar hüququ haqqında 1981-ci il Afrika Xartiyasının 1-ci maddəsində Afrika Birliyi Təşkilatının üzv-dövlətlərinin müvafiq beynəlxalq-hüquqi sənəddə təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları tanımaq, həmçinin, onların həyata keçirilməsi üçün qanunvericilik və digər tədbirlərin həyata keçirilməsinə təşəbbüs göstərmək öhdəliyi, 2-ci maddəsində isə irqinə, etnik mənsubiyyətinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə, siyasi və digər əqidəsinə, milli və sosial mənsubiyyətinə, doğulma və digər şəraitə münasibətdə heç bir fərq qoyulmadan hər bir şəxsin mövcud hüquq və azadlıqlardan istifadə etmək hüququ göstərilmişdir. 1975-ci il ATƏM-in (ATƏT) Helsinki Yekun Aktında fikir, vicdan, din və



**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında  
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına  
Dövlət Dəstəyi Fondu**

# KİVDİF

[www.kivdf.gov.az](http://www.kivdf.gov.az)

*Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb*

# Beynəlxalq hüquqda insan haqlarının müdafiəsi prinsipləri

daha 3 mühüm prinsipi təsbit olunmuşdur: dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipi; sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipi; əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipi.

Tədqiq olunan problemlərlə əlaqədar başlıca prinsip əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipidir ki, bu da, bilavasitə uşaq hüquqlarının müdafiəsində mühüm rol oynayır. İnsan hüquqları sahəsində mühüm beynəlxalq sənədlərin və Konvensiyaların təhlili zamanı bir sıra əsas və ümumtanınmış prinsiplər (spesifik prinsiplər)-dövlətlərin suverenliyinə hörmət və onların daxili işlərinə qarışmamaq prinsipi; bütün insanların hüquq bərabərliyi və ayrı-seçkililiyin qadağan edilməsi prinsipi; kişi və qadınların hüquq bərabərliyi prinsipi; fundamental hüquq və azadlıqlara istənilən şəraitdə, həmçinin, hərbi münaqişələr dövründə də riayət edilməsi prinsipi əks olunmuşdur. Bir sıra Konvensiyalarda insan hüquqlarının cinayətkarına pozulmasına görə məsuliyyət prinsipi də təsbit olunmuşdur. Əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi prin-

dəliyə malik olması, hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinin heç bir halda BMT-nin məqsəd və prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil etməməsi, xüsusilə, vurğulanır. Bundan əlavə, onun preambulasında insan şəxsiyyətinin və dəyəri, qadın və kişi hüquqlarının bərabərliyi də xüsusi qeyd edilir. Son dövrlər qanunun aliliyi və demokratiya ilə qarşılıqlı əlaqədə olan insan hüquqlarının inkişaf tendensiyası daha da güclənməkdədir ki, BMT-nin Minilik Bəyannaməsi demokratiyanın dəstəklənməsi və qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi, o cümlədən, beynəlxalq hüquqla tanınmış insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi sahəsində bütün səylərin birləşdirilməsini ifadə edir.

İnsan hüquq və əsas azadlıqları haqqında 1995-ci il MDB Konvensiyasının 1-ci maddəsi isə tərəflərin üzərinə onların yurisdiksiyası altında olan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin etmək öhdəliyi qoyur. Bu isə, birbaşa insan hüquqlarına hörmət, onlara əməl edilməsi, onların dəstəklənməsi məqsədilə beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunması ideyasından irəli gəlir. İnsan hüquq və əsas

əqidə azadlığı da daxil olmaqla, insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət prinsipi, onun tərkib elementləri göstərilmişdir. Həmin sənəddə dövlətlərin bütün nəsil hüquq və azadlıqların səmərəli həyata keçirilməsini inkişaf etdirməsi; bunu təşviq etməsi; onların milli azlıqlara münasibətdə təmin edilməsi, həmin hüquq və azadlıqların dostluq münasibətlərinin inkişafının bərqərar olması üçün zəruri sülh, ədalətsizlik və rifah kontekstində tanınması. Beynəlxalq hüquqda təqdim olunan demokratik modeli tədqiqatçılar insan hüquqları, azadlıq və demokratiyanın inkişafı səviyyəsinin analizi üçün geniş istifadə edirlər. Bu model Dayamond tərəfindən artıq mövcud olan empirik tədqiqatlar təcrübəsi əsasında qurulmuşdur.

"İntegrativ demokratiya" modelinin tərkib hissəsi olan hüquqlar konsepsiyasına görə, insan hüquqları siyasi təsisatların dəyərləndirilməsinə xidmət edir, sosial-siyasi inanclar sisteminin vacib elementləri insanların birliyi, ümumi ləyaqət və humanizmin ifadəsi kimi çıxış edirlər. Ceyms Marş və Yoxan Olsen "integrativ demokra-

tiya"da insan hüquqlarına olan münasibəti açıqlayaraq, qeyd edirlər ki, birincisi, insan hüquqları pozulmazdır, yəni onlara heç nəyə baxmadan təminat verilməlidir; ikincisi, insan hüquqları ayrılmazdır, yəni onlar bir dəfə müəyyən olunduqdan sonra ləğv oluna bilməzlər; üçüncüsü, hüquqlar qanunların yənidən baxılması yolu ilə deyil, daha çox onların interpretasiyası vasitəsilə dəyişdirilirlər.

Beləliklə, beynəlxalq hüquq prinsiplərinə görə, insanlar öz tələbatına və mənafeyinə uyğun olaraq ya fərdi qaydada, ya da bu və ya digər sosial qrupun tərkibində iştirak edir, siyasi münasibətlərə təsir göstərir və eyni zamanda, müvafiq təsirə məruz qalırlar. Hələ sofistlər belə hesab edirdilər ki, "hər şeyin meyarı insandır". Hər bir sivilizasiyalı cəmiyyətdə siyasət insanlar üçün və insanlar vasitəsilə həyata keçirilir. Siyasətdə sosial qrupların, siyasi partiyaların, kütləvi ictimai hərəkatların rolu nə qədər böyük olsa da, son nəticədə, onun əsas subyekti kimi insan və şəxsiyyət çıxış edir. Hər bir insanın hakimiyyətin mənbəyi, siyasətin əsas və ilkin subyekti statusuna, hər bir vətəndaşın si-

yasətin və bütövlükdə, ictimai həyatın real və potensial iştirakçısına çevrilməsinə təminat verən insan hüquqlarıdır. İstənilən müasir cəmiyyətin demokratiyaya və vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının qorunması, ilk növbədə, insan hüquqlarının müdafiəsi ilə ölçülür.

Hələ qədim dövrlərdə insanın, şəxsiyyətin siyasətə və dövlətə münasibətinə, onun hakimiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsinə müxtəlif qiymət verilir. Sosial-siyasi fikrin tarixində, ilk dəfə olaraq, liberalizm fərdin cəmiyyətdən və dövlətdən ayrılmasını, bütün vətəndaşların siyasi bərabərliyini bəyan etmiş və şəxsiyyətin siyasi sistemin əsas elementi olduğunu təsdiq etmişdir. Liberalizm, həmçinin, dövlətin hakimiyyət obyektini kimi çıxış edən şəxsiyyətə təsiri sferasını və səlahiyyətlərini məhdudlaşdırmışdır. Liberalizmə görə, siyasi quruluşun əsas prinsiplərinə şəxsiyyət azadlığı, insan hüquqlarının dövlət hüquqları üzərində üstünlüyü, hakimiyyət bölgüsü, qanunçuluq və s. aid olur.

**Vahid Ömərov,**  
*fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru*